

ČETVRTA GLAVA

PRENOŠENJE DEJSTAVA KA BANJOJ LUCI,  
JAJCU I TRAVNIKU

## Deo prvi

### SITUACIJA U ZAPADNOJ BOSNI I U DALMACIJI POSLE DOLASKA VRHOVNOG ŠTABA I GRUPE BRIGADA

#### *1. — Planovi Vrhovnog štaba za dalja dejstva u Bosanskoj krajini*

Borbama oko Livna, Imotskog i Kupresa završena je još jedna etapa ofanzive proleterskih brigada. Prodorom prema Posušju i Imotskom, koji je tek intervencijom jačih italijanskih i ustaških snaga bio zaustavljen, neprijatelj je odbačen od Duvanjskog i Livanjskog polja i nateran da pređe u odbranu na liniji Sinj — Sestanovac — Imotski — Posušje. Time je slobodna teritorija oko Livna, Duvna i Prozora dobila veću stabilnost, jer više nije bila ugrožavana iz garnizona na jadranskoj obali.

Vrhovni štab je ocenio da je dolaskom proleterskih brigada u zapadnu Bosnu, oslobođenjem prostrane teritorije i spajanjem sa krajiškim i dalmatinskim partizanskim jedinicama postignut prvi cilj postavljen na Zelengori uoči nastupanja u zapadne krajeve. Sada je trebalo pristupiti izvršenju i ostalih zadataka koje su Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab postavili pred sebe: stvoriti jaku osnovicu na teritoriji zapadne Bosne i Hrvatske i na njoj obrazovati jače partizanske snage, kadre da uspešno rešavaju krupne operativne i strategijske zadatke narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Uslovi su za to, očigledno, bili vrlo povoljni, jer je u Bosanskoj krajini i u susednim oblastima Hrvatske narodnooslobodilačka borba već bila u usponu: otklanjane su izvesne teškoće, suzbijana je opasnost četništva i savladavana je kriza koja je, u nekim od tih oblasti, u toku proleća, ozbiljno bila ugrozila postignute pozicije ustanka. Dolazak Vrhovnog štaba sa grupom proleterskih brigada u zapadnu Bosnu i srednju Dalmaciju pao je upravo u vreme kad su snage Operativnog štaba za Bosansku krajinu i Štaba 4. operativne zone Hrvatske, koristeći se odlaskom italijanskih

trupa iz 3. i 2. zone, počele da jačaju i konsoliduju svoje re-dove i da preuzimaju niz vojnih, organizacionih i partijsko-političkih mera za učvršćivanje i proširivanje baze narodno-oslobodilačke borbe. Doduše, sve teškoće nisu bile otklonjene. Naprotiv, neke su, u većoj ili manjoj meri, još uvek vršile negativan uticaj na proces oslobodilačke borbe. Tu je, u prvom redu, dolazila aktivnost četnika u srednjoj Bosni, oko Banje Luke, Jajca, Mrkonjić-Grada i Glamoča, kao i u Knjinskoj krajini i oko Bosanskog Grahova. Zatim teškoće nastale u vezi s velikom nemačkom ofanzivom na području Kozare i u dolini Sane i s napadima italijanskih trupa u srednjoj i severnoj Dalmaciji (na području Vještica gore i Velebita). Pa ipak, i pored ozbiljnih gubitaka koje su ti ofanzivni poduhvati okupatora i kvislinških trupa nanele partizanskim jedinicama, i uprkos negativnim posledicama široke aktivnosti četnika, narodnooslobodilački pokret je sve više jačao: negde brže, npr. oko Drvara, Bos. Petrovca, Prijedora, Sanskog Mosta, Ključa, Glamoča i u nekim krajevima Dalmacije, a negde sporije, npr. oko Mrkonjić-Grada, Jajca, Banje Luke i Bos. Grahova. Dolazak Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta sa proleterskim brigadama veoma je delotvorno uticao na ubrzanje tog procesa. Velike vojničke pobede koje su proleterske brigade izvojevale diverzijom na pruzi Sarajevo — Mostar i zauzimanjem Konjica, Kreševa, Prozora, Gornjeg Vakufa, Sujice, Duvna, Livna, Posušja, Aržana; napadi na Bugojno, Donji Vakuf i Kupres, iako neuspešno okončani; stvaranje prostrane slobodne teritorije na području koje je ranije bilo pod kontrolom okupatorskih i ustaško-domobranskih vlasti — sve je to veoma pozitivno odjeknulo u zapadnoj i srednjoj Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji i dalo jak impuls daljem, znatno bržem, razgaranju oslobodilačke borbe.

Rezultati tog procesa najbrže su se ispoljili u Bosanskoj krajini. U duhu direktiva primljenih u Vrhovnom štabu krajem jula, na Cincaru,<sup>1</sup> Operativni štab je pristupio formiranju udar-

<sup>1</sup> Krajem jula, na poziv vrhovnog komandanta, u Vrhovni štab su stigli komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu Košta Nad i sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu Duro Pucar. O sastanku u Vrhovnom štabu Košta Nad je u članku »Iz ratnih dana« izneo sledeće:

»Na Cincaru su nas, pored druga Tita, dočekali i Aleksandar Ranković i Ivan Milutinović. Podneo sam drugu Titu raport. Kao i uvek, Vrhovni komandant se pre svega neposredno interesovao za borce i narod. Svi drugovi su poklanjali veliku pažnju prilikama u Krajini. A mi smo opet osećali veliki značaj dolaska druga Tita i Vrhovnog štaba u ovaj kraj. Bilo je jasno da će se oslobodilačkoj borbi sada dati još silniji zamah. Događaji su to i potvrdili.

Drug Tito je našem operativnom štabu za Bosansku krajinu postavio nove zadatke. Pošto su dan ranije oslobođeni i Ključ i Sanska

nih brigada i prenošenju dejstava prema dolini Sane, Mrkonjić-Gradu i Manjači, s jedne, i prema Bos. Grahovu, s druge strane. Pored ranije formirane 1. krajiške udarne, formirane su još 2. i 3. krajiška udarna brigada,<sup>2</sup> a obnovljen je 6. krajiški odred na području ključkog, mrkonjičkog i sanskog sreza.<sup>3</sup> Preduzete su i mere da se na Kozari reorganizuje 2. krajiški odred, koji je, u ofanzivi koja se završila krajem jula, pretrpeo velike gubitke (oko 1700 izbačenih iz stroja, računajući i pobijene ranjenike).

Vrhovni komandant je Operativnom štabu odao priznanje za brzo i uspešno sprovođenje dobijenih zadataka. U svom pismu od 16. avgusta on se saglasio s njegovim merama za reorganizaciju jedinica i formiranje novih brigada, naglasivši da je potrebno, koristeći prisustvo proleterskih brigada, četničke grupe politički razbiti i neutralisati. Izrazivši zadovoljstvo zbog formiranja 2. krajiške udarne brigade i zbog namere da se formira 3. krajiška udarna brigada, on je upozorio da, formiranjem brigada, ne treba isprazniti teritorije odreda, već treba pojedine samostalne udarne bataljone ostaviti na tim teritorijama radi njihove zaštite i radi mobilizacije novih boraca. Vrhovni komandant je potrebu i značaj formiranja brigada obrazložio time što će se u njima ljudstvo vojnički i politički mnogo bolje uzdići i što će se pomoću njih uspešnije rešavati krupna vojnička pitanja, vršiti brze koncentracije, pregrupisanja i manevar i izbeći vezivanje za frontove.<sup>4</sup>

Sredinom avgusta, posle borbi za Livno i Kupres, kad je bio stabilizovan front prema Posušju, Imotskom i Sinju, Vr-

dolina, trebalo je proširiti oslobođenu teritoriju napadom na Mrkonjić-Grad, razbiti četnike na Manjači i razmotriti mogućnost oslobođenja Jajca. Zatim povezati svu slobodnu teritoriju u jednu kompaktnu celinu, a od partizanskih odreda odmah formirati brigade: drugu i treću, pa zatim četvrtu, petu i šestu. S takvim zadacima napustili smo Vrhovni štab na Cincaru«.

<sup>2</sup> Druga krajiška brigada je formirana u selu Bošnjacima, kod Sanskog Mosta, 2. avgusta 1942, od dva bataljona 2. krajiškog i jednog bataljona 1. krajiškog odreda. Prilikom formiranja imala je oko 1100 boraca. Treća krajiška brigada je formirana u Kamenici, kod Drvara, 22. avgusta, od jedinica 5. krajiškog odreda i imala je oko 800 boraca (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 96, 112, 114, 116, 119, 124, 131; knj. 7, dok. br. 9; tom II, knj. 1, str. 170; Krajiške brigade, str. 251, 257).

<sup>3</sup> Šesti krajiški odred je formiran 1. maja 1942. na Manjači, ali se nakon dvadeset dana raspao pod uticajem četničke razbijačke aktivnosti. Operativni štab ga je ponovo formirao 17. avgusta 1942, od bataljona »Soko« (koji se do tada nalazio u 3. krajiškom odredu), 2. bataljona »Zdravko Celar« (iz 5. krajiškog odreda) i bataljona »Zmijanje« (koji je bio sastavljen od boraca bivšeg Manjačkog bataljona 3. odreda). Odred je prilikom formiranja imao oko 1000 boraca (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 96, 105).

<sup>4</sup> Naređenje vrhovnog komandanta Operativnom štabu za Bosansku krajinu od 16. avgusta (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 108).

hovni štab je, na osnovu analize vojno-političke situacije u zemlji, postavio pred proleterske brigade i krajiške i dalmatinske jedinice nove zadatke. Polazeći od zaključka da novooslobođenoj teritoriji trenutno ne pretila opasnost od novih neprijateljevih ofanzivnih akcija i da treba nastaviti širenje slobodne teritorije, on je odlučio da dejstva orijentiše ka Mrkonjić-Gradu i Jajcu i delimično prema Bosanskom Grahovu, u cilju oslobođenja tih mesta, a da deo snaga ostavi za zaštitu slobodne teritorije i za organizovanje vojnopozadinskih vlasti na njoj.

Prvi je zadatak bio: što pre osloboditi Mrkonjić-Grad; zatim bi usledio napad na Jajce. Prema obaveštenjima Štaba 3. krajiškog odreda, neprijateljeva posada u Mrkonjić-Gradu nije bila ni brojna, ni spremna da se odupre napadu partizana.<sup>5</sup>

Prema istim obaveštenjima, posadu Jajca je sačinjavalo oko 500 domobrana i ustaša, koji su imali pešadijsko oružje, dve haubice i dva protivtenkovska topa. U gradu su se nalazili i magacini s velikom količinom municije. Stanovništvo je u većini bilo naklonjeno partizanima, a u gradu je delovala i organizovana grupa.<sup>6</sup>

Stanje u Mrkonjić-Gradu i Jajcu nametalo je potrebu da se ta mesta što pre napadnu, iskoristivši povoljan trenutak, dok neprijatelj ne ojača te garnizone. Sem toga, kako je vrhovni komandant naglasio Operativnom štabu, dejstvima oko Mrkonjić-Grada i Jajca trebalo je pažnju neprijatelja odvući od područja Kupresa, Prozora, Duvna i Livna, gde je tada podizana bogata letina.<sup>7</sup>

Ali je postojao još jedan važan razlog za prenošenje dejstava u pravcu Mrkonjić-Grada, Jajca i Banje Luke: potreba da se razbiju četnici, koji su, imajući kontrolu nad tim područjem, nastojali da svoj uticaj prošire u srpskim selima mrkonjičkog, glamočkog, kupreškog i livanjskog sreza i da se spoje sa četničkom Dinarskom divizijom oko Bos. Grahova, Strmice i Knina. Oslobođenjem Mrkonjić-Grada i Jajca i izbijanjem na Manjaču bile bi razbijene tamošnje četničke snage; u njihovim redovima, koji još uvek nisu bili konsolido-

<sup>5</sup> »Prema najnovijim obaveštenjima« — pisao je obaveštajni oficir tog' odreda — »u Mrkonjiću nema mnogo hrvatske vojske, a ima svega oko 60 ustaša. Skoro je izvršena smena vojske. Oficiri kao i domobrani nisu za borbu. . . Oficiri su naredili domobranima da u slučaju napada partizana ne pucaju nego da se povuku«. Dajući podatke o rasporedu utvrđenja oko grada, obaveštajni oficir je javljao da u gradu ima oko 30 drugova »koji su spremni da izvrše dodijeljene im zadatke« i da »oko osamdeset pet pošto četnika sa Drenovićevog sektora simpatišu nas partizane« (Izveštaj Štaba 3. krajiškog odreda Vrhovnom štabu od 15. avgusta 1942, Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 102).

<sup>6</sup> Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 102.

<sup>7</sup> Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 108.



Vrhovni komandant osmatra položaje kod Mliništa (septembar 1942).

vani, nastala bi nova polarizacija u smislu skretanja prema partizanima. Time bi bio zadat udarac i četničkim snagama oko Bos. Grahova, jer bi se osujetilo njihovo povezivanje sa četničkim odredima Drenovića, Tešanovića, Marčetića i Radića u dolini Vrbasa. Zauzimanjem Mrkonjić-Grada i Jajca i izbijanjem jakih partizanskih snaga na srednji Vrbas stvorili bi se i vrlo povoljni uslovi za prenošenje dejstava u srednju Bosnu, gde je, posle raspada 4. krajiškog odreda, narodnooslobodilačka borba bila privremeno ugušena. Sve je, dakle, opravdavalo odluku Vrhovnog štaba za neodložan napad na Mrkonjić-Grad, a potom i na Jajce.

Taj zadatak, kojem je pridavao veliki značaj, vrhovni komandant je poverio Operativnom štabu za Bosansku krajinu, stavljajući mu na raspolaganje 1. krajišku i 2. proleterku brigadu. U pomenutom naređenju od 16. avgusta on mu je dao i uputstva: trebalo je Mrkonjić-Grad napasti obuhvatnim manevrom sa zapada i istoka, a prethodno preseći komunikacije koje vode ka Banjoj Luci, Jajcu i Sitnici, dok bi napad sa pravca Banje Luke obezbeđivala 2. krajiška brigada, koja bi se angažovala ka Sanskom Mostu i ka Manjači.

Pošto bi rejon zapadno od Kupresa ostao upražnjen posle upućivanja 2. proleterke i 1. krajiške brigade ka Mrkonjić-Gradu, vrhovni komandant je preduzeo čitav niz mera da bi slobodnu teritoriju zaštitio s tog pravca. On je Štabu 3. krajiškog odreda naredio da težište svog rada prenese prema Kupresu; da, u tom cilju, od boraca iz srpskih sela Blagaja, Gornjeg i Donjeg Malovana, Zanogline, Rilića, Vukovskog i Ravnog formira Kupreški bataljon i da se sa delom snaga svog odreda prebaci u rejon Blagaja, odakle će vršiti ispade prema Kupresu, organizovati izvlačenje žita iz Kupreškog polja i dejstvovati na komunikaciju Kupres — Bugojno. Ukazujući na potrebu energičnijeg dejstva na komunikaciju Bugojno — Donji Vakuf — Travnik, vrhovni komandant je Štabu odreda postavio i zadatak da formira jedan bataljon u selima na desnoj obali Vrbasa, između Donjeg Vakufa, Bugojna, Gornjeg Vakufa i Travnika.<sup>8</sup>

U nizu mera koje je Vrhovni štab preduzeo sredinom avgusta spadaju i pripreme za napad na Bosansko Grahovo. Uporedo sa usmeravanjem dejstava ka Mrkonjić-Gradu, Jajcu i Banjoj Luci, on je posebnu pažnju poklonio i situaciji oko tog jakog četničkog uporišta na tromeđi Bosne, severne Dalmacije i južne Like. Još krajem jula, kada je stigao u rejon Livna, Vrhovni štab se, delom i na sugestiju i insistiranje Štaba 4. operativne zone, naročito zainteresovao za situaciju

oko Bos. Grahova. U svom prvom pismu Štabu 5. krajiškog odreda, upućenom 29. jula, vrhovni komandant je tražio da bude obavješten o situaciji u tom mestu," a još u toku borbi za Livno razmišljao je i o napadu na Bosansko Grahovo. Tih dana su uveliko kružile vesti da će Italijani napustiti i taj poslednji garnizon u zapadnoj Bosni. Te vesti nisu bile bez osnova, jer se zaista u italijanskim štabovima razmatrala ta mogućnost, a bile su već preduzete i neke pripreme mere za evakuaciju. Štab 5. krajiškog odreda je, verovatno 1. ili 2. avgusta, pisao Vrhovnom štabu da se broj italijanskih vojnika u Bos. Grahovu smanjio na 600, da Italijani poslednjih dana evakušu za Knin ratni materijal i da su svi izgledi da će napustiti Grahovo.<sup>10</sup> Na osnovu tih podataka Vrhovni štab je zaključio da će Italijani sigurno napustiti Grahovo. On je o tome 5. avgusta pisao svom delegatu u Štabu 2. proleterske brigade: »Četnici iz Bosanskog Grahova zauzeli su jednu kosu severoistočno od Grahova, ali ćemo im mi tamo uputiti bar 500 ljudi u bok po padu Livna, a gledaćemo da likvidiramo Bosansko Grahovo *pošto ga Talijani napuštaju*«<sup>11</sup> (kurziv M. L.). Već sledećeg dana on je naredio štabovima 4. operative zone Hrvatske i 5. krajiškog odreda da koncentrišu svoje snage prema četničkim uporištima oko Bosanskog Grahova i Knina i izvrše pripreme za napad. U tom duhu bile su preduzete neke mere: komandant bataljona »Branko Vladušić« Odreda za severnu Dalmaciju stupio je u vezu sa Štabom 3. bataljona »Rajko Bosnić« 5. krajiškog odreda radi dogovora o zajedničkoj akciji kupreških, ličkih i dalmatinskih bataljona.

Na sastanku je bilo reči o snagama koje bi učestvovala u predviđenoj akciji (dva krajiška i četiri ličko-dalmatinska bataljona) i o potrebi da se izradi zajednički plan te akcije, koja bi se ubrzo izvela.<sup>12</sup>

Međutim, od dogovaranja se nije mnogo otišlo napred, jer je počelo da slabi uverenje da će Italijani evakuisati Bosansko Grahovo. Još 6. avgusta je Štab 5. krajiškog odreda izvestio Operativni štab za Bosansku krajinu »da se tačno ne zna da li će i kada Talijani napustiti Grahovo«, ali da se kod četnika,

<sup>11</sup> Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 53.

Štab 5. krajiškog odreda je već sledećeg dana, 30. jula, dostavio Vrhovnom štabu tražene podatke. Prema njima, u Bos. Grahovu se nalazilo oko 1000 italijanskih vojnika i oko 550 četnika, naoružanih sa 530 pušaka, 12 puškomitraljeza i jednim mitraljezom, četničke jedinice su bile sastavljene od ljudstva iz Bos. Grahova, Drvara i Bos. Petroveca i njihove okoline (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 68).

10 Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 72.

11 Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 81.

12 Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 89, 90.



kojih ima oko 500, oseća kolebanje i strah od blizine proleter-skih brigada».<sup>13</sup> A dan ranije, član Štaba 4. operativne zone Hrvatske javio je vrhovnom komandantu da se, prema podacima primljenim od bataljona »Starac Vujadin«, u Bosanskom Grahovu čak vrši nova koncentracija Italijana i četnika, koji bi, ukoliko je to zaista tačno, mogli intervenisati u dva pravca: prema Livnu ili prema Drvaru, i dalje ka Bos. Petrovcu<sup>14</sup>. Nezvesnost u pogledu namera Italijana u Bosanskom Grahovu ostala je i dalje, jer su nove vesti, koje su svakodnevno pristizale, bile kontradiktorne. Već 8. avgusta Vrhovni štab je od Štaba 5. krajiškog odreda dobio novo obaveštenje: prema podacima obaveštajne službe ima izgleda da će se Italijani povući iz Bosanskog Grahova u Knin<sup>15</sup>. Kako su sledećih dana slična obaveštenja pristizala i sa drugih strana, vrhovni komandant je 16. avgusta upozorio Operativni štab za Bosansku krajinu i Štab 4. operativne zone Hrvatske »da je verovatno da će Italijani napustiti Grahovo« i naredio im da preduzmu potrebne mere: izvide to mesto i sastave plan za napad, u kome treba da učestvuju, pored jedinica 5. krajiškog odreda, Srednjodalmatinski i Severnodalmatinski odred, susedni lički odredi i 3. sandžačka brigada<sup>16</sup>.

Započeta aktivnost partizanskih snaga oko Bosanskog Grahova ubrzo je bila za izvesno vreme prekinuta. Kako do očekivanog odlaska Italijana nije dolazilo, iako se još uvek javljalo o njemu, napad na Bosansko Grahovo i na okolna četnička uporišta je, iz dana u dan, odlagan za povoljnije prilike. Vrhovni štab je opravdano smatrao da je bolje pričekati da Italijani sami napuste Bosansko Grahovo, jer bi, u tom slučaju, napad imao veće izgleda na uspeh, a i jedinice bi bile pošteđene većih gubitaka. Ukoliko, pak, ne bude došlo do odlaska Italijana, napad bi se ipak izveo, ali ne tako brzo, već kasnije, kada situacija bude dozvolila da se prikupe jače snage, među kojima i neke proleter-ske brigade. Tih dana, posle oslobođenja Livna, one su bile angažovane drugim zadacima: 1. proleter-ska prodorom ka Posušju i Imotskom, 3. proleter-ska čišćenjem sela oko Livna od ustaške milicije, a ostale borbama za Kupres i obezbeđenjem slobodne teritorije oko Prozora i Gornjeg Vakufa. Pa i snage 5. krajiškog odreda su većim delom bile angažovane na drugim pravcima: 1. bataljon prema Bihaću, a 2. bataljon i Omladinski bataljon u dolini Šanice tako da su prema Bosanskom Grahovu ostali samo 3. i 4. bataljon, razvučeni na širokom frontu od Do-

<sup>13</sup> Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 86.

i« Arhiv VII, k. 3a, br. reg. 6—1.

is Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 90.

i« Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 107, 108.

njeg Tiškovca do Peulja;<sup>17</sup> tu su se još nalazili bataljon »Starac Vujadin« 4. operativne zone Hrvatske i delovi Severnodalmatinskog odreda<sup>18</sup>. Prema tome, partizanske snage oko Bosanskog Grahova ne bi mogle uspešno izvesti predviđeni napad. Zbog svega toga, Vrhovni štab je, sasvim opravdano, napad na taj garnizon potisnuo, za izvesno vreme, u drugi plan. Ali to ne znači da je on svoju pažnju odvratio od tog područja, jer je bio svestan da to uporište predstavlja ozbiljnu prepreku za povezivanje krajiških, dalmatinskih i ličkih partizanskih jedinica i znatnu opasnost za bezbednost slobodne teritorije oko Drvara, Glamoča i Livna.

Vrhovni štab je posebnu pažnju obraćao na razvoj situacije u Dalmaciji. Upućivanjem 1. proleterske brigade prema Aržanu, Posušju i Imotskom on je pružio neposrednu i značajnu pomoć dalmatinskim jedinicama. I oslobođenjem Bosanskog Grahova trebalo je, pored ostalog, omogućiti da se oslobođene teritorije Dalmacije čvršće povežu sa Bosanskom krajinom i Likom. Vrhovni komandant je isticao da će se time dati značajna podrška 4. i 5. operativnoj zoni Hrvatske, gde je raspoloženje za narodnooslobodilački pokret bilo veliko.<sup>19</sup> Vrhovni štab i Centralni komitet su ocenili da je narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji uzela velikog maha i da njenim vojnim i partijskim rukovodstvima treba pružiti što veću pomoć, kako bi se ona što brže razvijala. Dolazak proleterskih brigada, blizina Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta, oslobođenje Livna, Sujice i Duvna i stvaranje velike oslobođene teritorije do Sinja, Trilja, Šestanovca i Imotskog — sve je to snažno uticalo na razvoj narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji. Narodne mase su svoju privrženost Komunističkoj partiji i oslobodilačkoj borbi dokazivale stupanjem u partizanske jedinice. Tih dana su novi borci iz svih krajeva Dalmacije, uključujući i ostrva,<sup>20</sup> svakodnevno pristizali na oslobođenu teritoriju, a partijske organizacije na poluoslobođenoj i okupiranoj teritoriji, koje su bile vrlo jake,<sup>21</sup> razvijale su široku političku aktivnost na raskrinkavanju politike okupatora i njegovih kvislinga. Pored niza partijsko-politi-

<sup>17</sup> Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 90.

<sup>18</sup> Isto.

<sup>19</sup> Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 108.

<sup>20</sup> Samo u toku jednog dana, 26. jula, sa ostrva Iža je otišlo u partizanske jedinice 255 novih boraca, a u toku petnaest dana avgusta samo preko Solina je izašlo 508 dobrovoljaca (Drago Gizdić: »Dalmacija u vreme formiranja svojih prvih brigada«, Borba, 18. decembra 1961).

<sup>21</sup> U Dalmaciji su u to vreme bile 242 čelije sa 1119 članova KPJ (nisu uračunati članovi KPJ u vojnim jedinicama, zatvorima i logorima). Skojevka organizacija je brojala oko 6.200 članova, od kojih oko 4.950 na terenu, 750 u partizanskim jedinicama i oko 500 u zatvorima i logorima (D. Gizdić, n. č.).

tičkih i vojnih uputstava koja su Centralni komitet i Vrhovni štab pružili Pokrajinskom komitetu KPH za Dalmaciju i Štabu 4. operativne zone, od značaja je bilo i upućivanje izvesnog broja partijsko-političkih i vojnih rukovodilaca iz proleterskih brigada u dalmatinske jedinice, kao i uključivanje većeg broja dalmatinskih boraca u proleterske brigade, u sredinu politički uzdignutu, u kojoj su mogli da se brže osposobljavaju za rukovođe dužnosti. Vrhovni štab je preduzeo i neke organizacione mere u cilju jačanja jedinica 4. operativne zone. Njenom štabu je naredio da izvrši pripreme za formiranje brigada, da u rejonu Duvna i Livna formira po jedan bataljon koji će, zajedno sa 10. hercegovačkom brigadom, zatvarati pravce koji od Kupresa preko Sujice vode za Livno i Duvno i da bataljon »Starac Vujadin« potčini sebi.<sup>22</sup> U pogledu angažovanja Srednjodalmatinskog odreda, vrhovni komandant je ukazao na potrebu da on težište svojih dejstava usmeri ka Bosanskom Grahovu, a da istovremeno kontroliše pravac Obrovac — Prolog i manjim delovima dejstvuje na komunikaciji Sinj — Knin. »Pri ovom grupisanju snaga« — stajalo je u naređenju — »imati u vidu da se unutrašnjost Dalmacije, kao i pribrežni i ostrvski deo ne smeju isprazniti već se moraju tamo ostaviti lako pokretljive grupe za partizanska dejstva i mobilizaciju novih snaga«.<sup>23</sup>

Planovi Vrhovnog štaba o širenju slobodne teritorije prenošenjem dejstava na sever, ka Mrkonjić-Gradu i Jajcu, na zapad, ka Bosanskom Grahovu, i na jug, ka Lovreču i Imotskom, ubrzo su dopunjeni još jednim planom po kome je trebalo izvesne snage uputiti i na severoistok, preko Vrbasa, da bi dejstvovale ka Bugojnu i Travniku, rušile komunikacije i radile na mobilizaciji ljudstva iz tog kraja u partizanske jedinice. Vrhovni štab je došao do zaključka da se područje istočno od Vrbasa ne sme ostaviti bez partizanskih jedinica i prepustiti ustašama i četnicima. Kratkotrajno zadržavanje proleterskih brigada sredinom jula u selima oko Kreševa, Fojnice, Sebešića, Travnika, Bugojna i Donjeg Vakufa pokazalo je da postoje uslovi da se upornim političkim radom, uz uspešne voj-

22 Međutim, već sledećeg dana, 17. avgusta, vrhovni komandant je izmenio svoju odluku, rešivši da bataljon »Starac Vujadin« bude pod komandom Operativnog štaba do pada Bosanskog Grahova, kada će biti rešeno kome će pripasti. On je to učinio zbog predstojećeg napada na Bosansko Grahovo, a verovatno i zbog toga što je imao u vidu da se od partizanskih bataljona s tog područja formira 4. krajiška brigada (Obaveštenje vrhovnog komandanta Operativnom štabu za Bosansku krajinu od 17. avgusta u 16,30 časova — Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 113).

23 Naređenje vrhovnog komandanta Štabu 4. operativne zone od 16. avgusta (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 107).

ničke akcije, znatan deo stanovništva toga kraja pridobije za narodnooslobodilački pokret. Oživljavanjem borbe u tom kraju postigao bi se i cilj kojem je Vrhovni štab stalno težio: nova žarišta borbi stvarati svuda, i tamo gde neprijatelj smatra da drži situaciju u svojim rukama, kako bi se snage neprijatelja razvlačile na velika prostranstva i time sprečavalo njihovo nesmetano grupisanje i preduzimanje koncentričnih napada na oslobođena područja. U situaciji kada su proletherske brigade, zajedno sa krajiškim i dalmatinskim jedinicama, stvorile prostranu slobodnu teritoriju koja je na istok dosezala do Vrbasa i kada je neprijatelj dovlačio pojačanja i pretio da iz doline Vrbasa preduzme nove, još veće, ofanzivne pothvate, bilo je naročito važno preneti dejstva preko Vrbasa u pozadinu neprijateljevih snaga. U prvi mah vrhovni komandant se nosio mišlju da tamo uputi delove 3. krajiškog odreda.<sup>24</sup> Međutim, kasnije, kada su propali pokušaji da se zauzme Kupres, i samim tim se povećala opasnost od jačih napada neprijatelja kako u pravcu Sujice, Duvna i Livna tako i u pravcu Prozora, vrhovni komandant je zaključio da prema Travniku treba angažovati jače snage. To je trebalo učiniti i zbog toga što su predstojala dejstva za oslobođenje Mrkonjić-Grada i Jajca, u kom cilju je bilo važno da se pažnja komandanta domobranskog 9. pešadijskog puka skrene od rejonu Jajca na Travnik. I ovom prilikom vrhovni komandant je želeo primeniti načelo: da dejstva glavnih snaga na jednom pravcu ili u jednom rejonu prati i pojačana aktivnost u drugim rejonima, u prvom redu u pozadini neprijateljevih snaga na koje je predstojao glavni napad. U tom cilju, on je 17. avgusta naredio Štabu 5. crnogorske brigade da se jače angažuje prema Bugojnu, pa čak i prema Travniku, da pomogne u formiranju jednog meštanskog bataljona i da razvije živu političku aktivnost među stanovništvom toga kraja.<sup>25</sup>

Uporedo sa preduzimanjem mera za prenošenje dejstava u više pravaca radi proširivanja slobodne teritorije, Vrhovni štab je ozbiljnu pažnju posvetio i njenom obezbeđenju, stvaranju narodne vlasti i vojnopozadinskih organa i organizovanju ekonomskog života. On je smatrao da slobodnu teritoriju treba što duže držati i sprečiti neprijatelja da ponovo ovlada naseljima i žitorodnim poljima u Prozorskoj kotlini, Livanjskom i Duvanjskom polju i dolini Sane i Sanice. »Mi uopšte ne nameravamo napustiti ovu prostoriju, nego je baš zadržati i organizovati«, pisao je Vrhovni štab Štabu 5. crnogorske brigade. Trebalo je iskoristiti velike rezerve ljudstva i uključiti

<sup>24</sup> Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 81.

<sup>25</sup> Naređenje vrhovnog komandanta Štabu 5. crnogorske brigade od 17. avgusta (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 111).

ih u partizanske jedinice, prikupiti letinu i obezbediti dovoljnu, količinu namirnica za nastupajuću zimu. Odajući Operativnom štabu za Bosansku krajinu priznanje zbog uspešno obavljene akcije na prikupljanju žetve u dolini Sanice, Vrhovni štab je posebno naglasio važnost tog pitanja:

»Izvlačenje toliko žita za tako kratko vreme jeste za svaku pohvalu. Mi na ovoj relativno siromašnoj planinskoj prostoriji imamo mnogo trupa. Zaista se moramo postarati da im obezbedimo ishranu, inače bismo se našli pred jednim nerešenim problemom. Potrebno je prodirati ka Sanskom Mostu i Unj i Kozari da bi se s te bogate prostorije izvuklo što više žita. Često za ove svrhe moramo određivati jedinice i vršiti akcije...»<sup>26</sup>

Vrhovni štab je pitanju organizovanja pozadine i njenom osposobljavanju da odgovori mnogostrukim potrebama fronta pridao naročitu važnost. On se podjednako brinuo o operacijama proleterskih i udarnih brigada na bojištu i o akcijama radnih brigada na poljima; o rušenju komunikacija kojima se koristio neprijatelj i o osposobljavanju puteva i železničkih pruga koje su služile partizanima; o uništavanju industrijskih i poljoprivrednih objekata koji su radili za neprijatelja i o podizanju radionica i magacina na oslobođenoj teritoriji. U naređenju Operativnom štabu za Bosansku krajinu stajali su razni zadaci: zauzimanje Mrkonjić-Grada i Jajca, izrada ručnih bombi,<sup>27</sup> decentralizacija magacina i bolnica po šumama Šatora, Srnetice, Klekovače, Lunjevače i Grmeča.

Pošto je veći broj brigada bio upućen, ili je trebalo da bude upućen, u ofanzivna dejstva na sever, ka Mrkonjić-Gradu, Banjoj Luci i Jajcu, na zapad, ka Bosanskom Grahovu, i na istok, ka Travniku, to su za odbranu slobodne teritorije zadržane 1. proleterska, 4. crnogorska i 10. hercegovačka brigada i mesne partizanske jedinice. Vrhovni štab je nastojao da se u oslobođenim područjima formira što veći broj partizanskih jedinica koje bi preuzele zadatke oko zaštite slobodne teritorije i tako oslobodile brigade za ofanzivna dejstva.

Svi neprijateljevi pokušaji da zaustavi prodor proleterskih brigada na zapad ostali su bez rezultata. Neuspešno je završena i poslednja akcija Crne legije, krajem jula, koja je imala za cilj da se ponovo uspostavi kontrola nad područjem Šujice, Duvna, Livna i Glamoča. Pokazalo se da su za jedan takav poduhvat potrebne snage daleko veće nego one koje su

<sup>26</sup> Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 108.

<sup>27</sup> U šumi kod sela Suvaje, na južnim padinama Grmeča, postojala je radionica u kojoj su, pod rukovodstvom inž. Mila Ljubičića, izgrađivane nagazne i minobacačke mine i ručne bombe.

pukovnicima Šimiću i Francetiću tada stajale na raspolaganju. Neuspeh Crne legije je uverio ustaško-domobranske štabove da je partizanska grupa, sastavljena od šest brigada visoke borbene vrednosti, toliko jaka da se protiv nje ne mogu izvoditi ofanzivne operacije bez učešća jačih nemačkih i italijanskih snaga. Pogotovo u situaciji kada je ta grupa, zauzimanjem Konjica, Prozora i Livna, došla do većih količina oružja i municije i spojila se sa krajiškim i dalmatinskim partizanskim odredima, otklonivši time mnoge teškoće oko zbrinjavanja ranjenika i bolesnika i organizovanja snabdevanja, čime je znatno povećala svoju udarnu snagu i manevarsku sposobnost.

Neprijateljevi štabovi su se, dakle, morali pomiriti sa činjenicom da je ova jaka partizanska grupa već stigla u zapadnu Bosnu i deo Dalmacije i oslobodila veće oblasti, spojivši ih sa oslobođenim područjima krajiških i dalmatinskih odreda, i da se, prema trenutnom stanju i odnosu snaga, protiv nje ne mogu, bar u dogledno vreme, preduzeti operacije koje bi obećavale uspešan ishod. Glavnom stožeru domobranstva je bilo jasno da i dalje ne može računati na angažovanje nemačkih i italijanskih trupa.

Italijani su se, kako se moglo i očekivati, i dalje držali obale i njenog uskog zaleđa. Njihovi štabovi su se zadovoljili time što su, kako su smatrali, zaustavili prodor proleterskih snaga preko Posušja i Aržana ka moru i suzbili opasnost koja se bila nadvila nad srednjodalmatinsku obalu. Čišćenjem Biokpva<sup>28</sup> oni su, bar za izvesno vreme, uklonili jednu veliku smetnju koja im je zadavala toliko briga, jer su dalmatinski partizani, s osloncem na to jako uporište, ozbiljno ugrožavali komunikaciju Omiš — Makarska — Metković i gotovo potpuno paralisali saobraćaj na komunikaciji Ljubuški — Imotski — Lovreč, Vrgorac — Zagvozd — Šestanovac, Podgora — Kozice i Dubci — Zadvarje — Provo.

Italijani su, dakle, bili ubeđeni da su konsolidovali situaciju na »svojoj« teritoriji i nisu se smatrali obaveznim da se angažuju u zoni koju su, pre upada partizana, bili prepustili jedinicama NDH. Po mišljenju štabova 2. armije i 18. armijskog korpusa Italijani nisu bili krivi što se u toj zoni situacija iz osnova izmenila posle prodora proleterskih brigada, koje su, nastupajući s jugoistoka, delom uništile i zarobile a delom raspršile ustaško-domobranske posade, oslobodivši prostrano pod-

<sup>28</sup> U drugoj polovini avgusta Italijani su protiv bataljona »Josip Jurčević«, na Biokovu, izveli tzv. operaciju »Albija«. U njoj su, pored jačih delova divizija »Bergamo« i »Mesina«, učestvovali i hercegovački četnici (D. Plenča: Partizanski odredi naroda Dalmacije 1941—1942, str. 372—382).

ručje od dolina Neretve i Rame na istoku pa do masiva Cvrsnice, Vrana i Dinare na jugu i jugoistoku, i spojivši se sa krajiškim i dalmatinskim partizanima koji su već imali znatnu slobodnu teritoriju. Krivicu za takav razvoj događaja, po mišljenju tih štabova, snosile su vlasti NDH, koje su uporno tražile da Italijani napuste tzv. demilitarizovanu zonu i predaju je ustašama i domobranskim trupama.

Pošto su se proleterske brigade zadržale južno od demar-kacione linije, to Nemci nisu mogli, a ni hteli, da se angažuju protiv njih sve dotle dok ne budu prešli u nemačku okupacionu zonu. Oni su smatrali da su Italijani dužni da raščiste situaciju i suzbiju opasnost od partizana. Sto se tiče oružanih snaga NDH, one, po mišljenju Nemaca, nisu bile u stanju da se odupru partizanima. General-major Stal, komandant borbene grupe »Zapadna Bosna«, u svom izveštaju nemačkom generalu u Zagrebu, ovako je ocrtao opštu situaciju:

»Za područje borbene grupe »Zapadna Bosna« sve više dobijaju u značaju partizanske jedinice koje pridolaze iz italijanske okupacione oblasti (zona III i delovi zone II)... Slabe hrvatske snage koje se sada bore u III zoni, uprkos mnogim lepim uspesima, nisu u stanju da zaustave, a kamoli unište, partizane koji se približavaju kao val za valom...

Sa sve većim iscrpljivanjem područja koja su dosada bila pod partizanima postoji verovatnoća da će se bande okrenuti plodnim područjima zapadne Bosne i time u dogledno vreme stupiti u vezu sa dobro organizovanim snagama u Grmeču, pa tako znatno promeniti situaciju u južnom delu područja (misli se na nemačku okupacionu zonu južno od Save — prim. M. L.). Jasni znaci za ovakav razvoj situacije su napadi na hrvatska uporišta između Sanskog Mosta i D. Vakufa, što je, između ostalog, dovelo i do gubitka G. Sanice i Ključa. S tim u vezi, pitanje posedanja III zone dobija važan vojnički i politički značaj. Napuštanjem III zone od strane Italijana i nesprečenim pridolaskom crnogorskih proleterskih brigada i bandi iz Hercegovine, pa čak i iz okoline Skadarskog jezera,<sup>29</sup> ova zona je praktično prešla u posed partizana...

Raščišćavanje situacije u III zoni daleko prevazilazi snagu hrvatske države i njene vojske. Ovo utoliko više što se situacija na području severno od Save zaoštrila.

Mere koje su postale potrebne usled situacije u III zoni daleko prevazilaze mogućnosti raspoloživih snaga i datih političkih okolnosti i, prema ovdašnjem shvatanju, mogu se sprovesti samo odlukama najviših komandi«.

General Stal je, kao što se na osnovu izveštaja može zaključiti, bio veoma realan u proceni situacije. On je s pravom

<sup>29</sup> U gotovo svim nemačkim izveštajima iz tog vremena nalazi se podatak o crnogorskim proleterskim jedinicama iz okoline Skadarskog jezera. Nemci su, na osnovu dnevnika (zaplenjenog 4. jula kod Hadžića) jednog poginulog borca 4. crnogorske brigade, rodom iz okoline Virpazara, zaključili da je veliki broj boraca proleterskih brigada poreklom iz tog kraja.

procenio da se proleterskim brigadama ne mogu suprotstaviti ne samo ustaško-domobranske već ni nemačke snage kojima je on raspolagao. Za uspešnu borbu protiv partizana — kojih je, prema podacima, južno od demarkacione linije bilo 30.000—50.000<sup>30</sup> — potrebno je, po njegovom mišljenju, angažovanje većih snaga koje su mogle da upute »najviše komande«. A dotle, do pristizanja tih snaga, »bilo bi potrebno, protivu daljih napada partizana iz III zone, u južnom delu nemačke okupacione zone (južno od Save — prim. M. L.), koja istovremeno predstavlja i jezgro Hrvatske, izgraditi zaštitni bedem«. <sup>31</sup>

U takvoj situaciji, kad se nije moglo očekivati da Italijani i Nemci angažuju svoje trupe u jednoj većoj operaciji, Glavnom stožeru domobranstva ostalo je da naredi štabovima svojih korpusa da dejstva partizana lokalizuju na područja koja su ovi već zauzeli i da spreče njihovo širenje prema dolinama Vrbasa i Une. U međuvremenu on je kod nemačkih i italijanskih štabova preduzeo čitav niz koraka da bi ih ipak ubedio u potrebu da se angažuju protiv partizana koji su, koncentrisani na prostranoj slobodnoj teritoriji, koja je predstavljala vrlo pogodnu operativnu osnovicu, pretili da se prošire u svim pravcima i da ugroze pozicije okupatora kako duž obale tako i u dolinama Neretve, Vrbasa, Bosne, Save i Une. Svesne da je Italijane teško pokrenuti u jednu takvu akciju, ustaške vlasti su se utoliko teže mirile sa nezainteresovanošću Nemaca da im pruže pomoć. I sada, pošto su zajedničke operacije nemačkih i ustaško-domobranskih trupa na Kozari i Prosari bile završene, Glavni stožer domobranstva je s pravom očekivao da će borbena grupa »Zapadna Bosna«, sastavljena od brojnih nemačkih i domobranskih jedinica, biti upotrebljena protiv proleterskih brigada koje su izbile na područje Prozora, Kupresa, Bugojna, Duvna, Livna i Glamoča. Međutim, on je, na svoje razočarenje, mogao da konstatuje da su Nemci tu borbenu grupu rasformirali i njenu glavninu (svoje pukove i domobranske brdske brigade) uputili u Srem i Slavoniju, tamo gde su oni bili više zainteresovani. Vlastiti vojni i ekonomski interesi su u tom trenutku skrenuli pažnju nemačkih štabova na komunikaciju Zagreb — Beograd, koju su vrlo ozbiljno ugrožavale partizanske jedinice, i na žitorodne oblasti Srema i Slavonije, gde je, masovnom akcijom partizana, bilo dovedeno u pitanje sabiranje žetve. Sem toga, slavonske partizanske jedinice su svojim dej-

30 Izveštaj borbene grupe »Zapadna Bosna«, odeljenje Ic. od 12. avgusta (Arhiv VII, k. 8, br. reg. 13/1).

Izveštaj nemačkog generala u Zagrebu poslaniku Kašeu od 7. avgusta (mikroteka VII, film London 20, snimci H — 312057—9).



stvima onemogućavale eksploataciju bogatih šuma.<sup>32</sup> Zbog svega toga, dakle, Nemci su dali prioritet teritoriji severno od Save, te su i glavninu svojih trupa prebacili u Slavoniju i Srem. U Bosni, oko Sarajeva i rudarskih područja Vareša, Breze, Zenice i Tuzle, ostala je 718. divizija, a za obezbeđenje Banje Luke i rudarskog područja oko Prijedora i Ljubije zadržani su manji delovi 714. divizije.

U takvoj situaciji trupe NDH su morale da se brinu kako će zaustaviti partizanske napade i odbraniti Kupres, Bugojno, Donji Vakuf, Jajce, Mrkonjić-Grad, Ključ, Sanski Most i druga mesta u dolinama Sane i Une kojima je zapretila ozbiljna opasnost. No, kad su bile suočene s tako velikim teškoćama i obavezama, ustaško-domobranske jedinice ipak nisu ostale usamljene. I četnici oko Jajca, Mrkonjić-Grada i Banje Luke osetili su se ugroženim. Oni su strahovali da će dolazak proleterskih brigada uticati na srpske mase da pristupe narodnooslobodilačkoj borbi. Četnički štabovi su se pribojavali i od direktnog napada partizanskih jedinica na »njihovu« teritoriju oko Mrkonjić-Grada i Banje Luke, jer se sami, očigledno, ne bi mogli odupreti tom napadu. Našavši se pred istim teškoćama, četnički i ustaški štabovi su se dogovorili da svoje snage udruže radi uspešnijeg suprotstavljanja partizanskom nadiranju.

## 2. — *Uticao dolaska proleterskih brigada na produbljivanje krize četničkog pokreta u zapadnoj i srednjoj Bosni*

Izbijanje proleterskih brigada na teritoriju 3. krajiškog odreda unelo je nesigurnost među četnike, izazvalo izvesnu pometnju u njihovim redovima i uzdrmalo njihove pozicije, koje ionako nisu bile čvrste, naročito posle sporazuma koje su četnički štabovi sklopili sa ustašama i domobranima. Srpske seljačke mase u srednjoj Bosni i na teritoriji između Banje Luke, Bronzanog Majdana, Sanskog Mosta, Ključa, Glamoča, Janja i Jajca, koje su se nalazile u četničkim jedinicama, nisu mogle da prihvate takvu politiku svojih vođa.<sup>33</sup> Bojazan od partizana,

<sup>32</sup> Ministarstvo unutrašnjih poslova NDH je u svom dopisu Ministarstvu domobranstva od 1. maja pisalo o važnosti »izradbe bukovih trupaca za potrebe njemačkog zrakoplovstva« (Arhiv VII, k. 64. br. reg. 21 5—9).

<sup>33</sup> Neke četničke jedinice nisu htele da sklope sporazume sa NDH. Tako je bataljon iKnez Arsen« iz Ilove kod Dervente, čiji je komandant bio Forkapa, nastavio borbu protiv ustaša i domobrana (Arhiv VII, BH-X-514, k. 40h, br. reg. 7/2). I četnici na planini Vučjaku, između Odžaka i Dervente, nisu sklopili sporazum sa NDH. Oni su krajem juna i početkom jula čak vodili oštre borbe sa domobranskim jedinicama i uspjeli da im nanesu veće gubitke (Arhiv VII, k. 40 g. br. reg. 27/1).

protiv kojih nisu mogli da se uspešno bore sami, naterala je četničke štabove da sklope sporazum sa vlastima NDH i da, udruženim snagama, vode borbu protiv zajedničkog neprijatelja. Time su četnici prividno dobili, i to samo u materijalnom smislu, jer su se mogli osloniti na ustaško-domobranske garnizone, iz kojih su se snabdevali oružjem i municijom, ali su u stvari politički i moralno mnogo izgubili. Činjenica da su priznali ustašku državu i njenog poglavnika, najljuće neprijatelje srpskog življa, razgolitila je njihov lažni patriotizam i pokazala njihovo pravo lice izdajnika. Posle sporazuma sa vlastima NDH četnici su preduzeli čitav niz mera da konsoliduju svoje pozicije na teritoriji srednje i zapadne Bosne i da se povežu sa četničkim odredima u istočnoj Bosni. Predstavnicima četničkih jedinica održali su 1. i 2. jula u selu Srpska Grapska na Trebavi konferenciju na kojoj su osnovali Glavni štab bosanskih četničkih odreda i za komandanta izabrali Radu Radića, komandanta odreda »Borje«.<sup>34</sup> Pod taj štab su potpale sledeće četničke jedinice: Trebavski, Ozrenski i Zenički četnički odred iz istočne Bosne, odredi »Borje« i »Obilić« iz srednje Bosne i puk »Manjača« iz zapadne Bosne. Na konferenciji je doneta odluka »da se priznaju svi ugovori zaključeni između pojedinih četničkih odreda i NDH«. Ova konferencija je održana sa znanjem i odobrenjem vlasti NDH.<sup>35</sup>

Formiranjem Glavnog štaba bosanskih četničkih odreda učinjen je pokušaj da se povežu svi četnički odredi na teritoriji Bosne i da se stvori jedinstvena komanda. Svi ti odredi — kako oni u istočnoj Bosni (Ozrenski, Trebavski, Zenički, a kasnije i Majevički), tako i oni u srednjoj (»Borje« i »Obilić«) i zapadnoj Bosni (odred »Kočić« i puk »Manjača«) — sklopili su sporazume sa vlastima NDH. Mada su formalno priznavali Dražu Mihailovića kao svog komandanta, štabovi ovih četničkih jedinica — »suboraca«, kako su ih nazivale ustaše — nisu imali neposredne veze s njim, niti su se potčinjavali naređenjima njegovih delegata. Njihovi komandanti, koji su želeli da ostanu »vojvode«, osećali su se uvređenim što im Draža Mihailović i njegova Vrhovna komanda nisu izrazili priznanje za

<sup>34</sup> Zapisnik s konferencije delegata četničkih odreda istočne i zapadne Bosne (Arhiv VII, BH-V-9518).

as Komandant Banjalučkog domobranskog zdruga je 29. juna izdao »proputnicu« komandantu četničkog puka »Manjača« Vukašinu Marčetiću i komandantu 1. bataljona tog puka Jovanu Mišiću »koji sa osam četnika idu na konferenciju u s. Grapsku, kotar Doboj, radi biranja zajedničke uprave, koja će imati zadaću da saraduje sa hrvatskom vladom, kao jedinstveno predstavništvo četnika na ovom području«, naređujući vojnim i žandarmerijskim vlastima da im izadu u susret (Arhiv VII, k. 18, br. reg. 6169 ili 6129).

uspešnu borbu protiv partizana i ukazali poverenje priznavanjem štabova koje su samoinicijativno obrazovali. Nezadovoljni što ih je Draža mimoišao i obrazovao štabove od oficira koji su došli sa strane,<sup>36</sup> oni su nerado i s rezervom primali ljude koje je Draža slao k njima, a nisu priznali ni Stab za Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju i Liku, s vojvodom Birčaninom na čelu, koji je on postavio.<sup>37</sup> Iako su u borbama u toku proleća partizani bili razbijeni, vođi ovih četničkih jedinica su smatrali da opasnost od partizana nije sasvim otklonjena i da se od novih napada partizana iz rejonu Podgrmeča, Kozare i Drvara mo-

36 Draža Mihailović je 27. juna (depešama br. 264 i 265) obavestio predsednika jugoslovenske vlade u Londonu da je formirao Vrhovnu komandu jugoslovenske vojske u otadžbini, izvršio novu organizaciju četničkih snaga na principu izdvajanja operativnih od teritorijalnih jedinica i postavio komandante za pojedine pokrajine i oblasti. Teritorija Bosne i Hercegovine bila je podeljena na tri oblasti: istočnu Bosnu, kojom je trebalo da komanduju rezervni major Petar Bačović, kapetan Stevan Damjanović i Dražin delegat profesor Lazar Trklja, zapadnu Bosnu sa Dalmacijom i Likom, pod komandom vojvode Ilje Trifunovića Birčanina i rezervnog poručnika Vidaka Kovačevića, i Hercegovinu,, pod komandom rezervnog kapetana Vojislava Lukačevića, kapetana Danila Salatića i popa Perišića (mikroteka VII, film Bileća 13, snimci 198 i 200).

<sup>31</sup> Komandant Glavnog štaba bosanskih četničkih odreda Rade Radić pisao je 21. jula Urošu Drenoviću, komandantu četničkog odreda »Kočić«, između ostalog, i o vezi Glavnog štaba sa Dražom Mihailovićem i o odnosu prema Birčaninovom štabu:

»U pogledu naše veze direktno sa bratom Dražom, istina je da je još stvarno nemamo. Na konferenciji u Srp. Grapskoj bila su došla dva čoveka, koji su se predstavili kao Dražini ljudi, ali pošto nisu imali ništa napisмено i pošto su se pojavile izvesne sumnje, mi ih nismo mogli pripustiti čitavom toku konferencije, nego smo tek na koncu saslušali njihov referat o prilikama u Srbiji... Vezu sa Dražom naša nova komanda odlučila je da uspostavi direktno preko svojih delegata...

U pogledu Glavne komande i Štaba za Bosnu, Hercegovinu, Crnu Goru i Liku, koji je po svoj prilici već obrazovan i vrši neku dužnost, nemamo nikakvih podataka ni u pogledu ličnog sastava ni u pogledu funkcije, koje bi bile stavljene u dužnost tome štabu. Ako je stvarno\* brat Draža naimenovao takav štab, ne osvrćući se na stanje prilika kod nas i obilazeći ljude koji već godinu dana pod najtežim prilikama vode borbu protiv neprijatelja i koji su u toj borbi do sada u velikoj meri uspeli, smatramo da je pogrešio i treba nastojati svim silama da on tu svoju grešku ispravi, da ne bi nanela štete budućoj narodnoj borbi. Svakako izgleda malo čudno, da je vođeno više računa o tim pukovima na tu stranu (misli se na Kninsku krajinu — prim. M. L.), za koje još nije jasno koliko su uspevali u svojim borbama, a nije vođeno računa o svima onim odredima iz ostale Bosne koji pretstavljaju stvarnu snagu, i koji su najveći deo Bosne već uspeli da očiste od neprijatelja i s jedne i s druge strane (r. Bosne — prim. M. L.). Isto tako je čudnovato da taj vrhovni štab za Bosnu itd., koji bi imao biti imenovan, nije do sad čak ni pokušao da bar stupi u vezu sa pojedinim četničkim odredima u Bosni. Prema svemu tome izgleda da je taj štab za Bosnu neka mistifikacija r ujdurlema nekih suviše ambicioznih ljudi« (Arhiv VII, BH-V-9523).

^gu zaštititi samo ako se udruže sa domobranskim i ustaškim jedinicama. Tako je došlo do na izgled čudne situacije da su četničke jedinice u većem delu Bosne formirale svoj autonomni štab i sklopile sporazume sa ustašama. Kolaboracija bosanskih četnika sa ustaškom vlašću, međutim, nije bila nimalo čudnovata ni nerazumljiva. Klasni interesi kulaka i trgovaca, koji su vodili ove bosanske četničke mase, bacili su ih u zagrljaj ustaša, isto onako kao i crnogorske, sandžačke, hercegovačke, dalmatinske i ličke četnike i slovenačke belogardejce u zagrljaj Italijana, a srpske četnike u zagrljaj Nemaca. Svi su oni — i okupatori i kvislinzi i četnici — u narodnooslobodilačkom pokretu imali zajedničkog neprijatelja, protiv koga su se morali boriti zajednički, udruženim snagama.

Glavnom štabu bosanskih četničkih odreda priključio se ubrzo i četnički bataljon »Petar Kočić«, koji je, pod komandom Uroša Drenovića, dejstvovao oko Mrkonjić-Grada. Sredinom jula on je prerastao u istoimeni odred, u koji su još ušli Gvozdeni bataljon i 3. bataljon četničkog puka »Manjača«. Glavni štab je naročito nastojao da ojača taj odred, koji je, zbog položaja na kome se nalazio, bio najviše izložen napadima partizana. Kako je on bio formiran na teritoriji 3. krajiškog partizanskog odreda, u čijim je jedinicama u toku proleća nastalo previranje, Glavni štab bosanskih četničkih odreda je želeo da, zajedno sa domobranskim snagama, razbije partizanske jedinice u tom kraju, formira nove četničke bataljone i poveže se sa četničkim jedinicama koje su se nalazile u Bos. Grahovu i Kninskoj krajini.<sup>38</sup> U tom cilju su udružene četničke i domobranske snage još krajem juna pokušavale da odbace partizane s teritorije mrkonjićkog i glamočkog sreza i prodru u pravcu Glamoča, koji je bio opsednut i, dalje, ka Bos. Grahovu. Međutim, taj napad je bio zaustavljen, a zatim, protivnapadom Udarnog bataljona 5. krajiškog odreda i delova 3. krajiškog odreda, četnici su bili razbijeni i odbačeni u Mrkonjić-Grad. Krajiške partizanske jedi-

<sup>38</sup> U pomenutom pismu Urošu Drenoviću, komandant pomenutog Glavnog štaba je tražio od njega detaljnije podatke o četničkim snagama oko Bos. Grahova i Knina. O tome je pisao sledeće:

»Vrlo nam je drago što si uspeo uhvatiti vezu sa Grahovom i dalje prema Lici i Dalmaciji. Iz priložene njihove pošte, koju si nam dostavio u prepisu, dobili smo neke podatke o tamošnjim prilikama. Prema tim podacima tamo postoji nekoliko pukova i Dinarska divizija, za koje nemamo ni približnih obaveštenja o njihovoj snazi u pogledu ljudstva i naoružanja, a s druge strane prema istim podacima izgleda da su partizanske snage na tamošnjim područjima veoma jake. Svakako bi bilo dobro da se sada preko veza koje si uspostavio što detaljnije obavestiš o svemu tome i da nas uputiš tačno u tamošnje prilike. Postoji, kaže se, Dinarska divizija i njen komandant, ali nam nije jasno, da li je taj komandant biran od strane pukova te divizije, ili je nimenovan od strane ~brata Draže«.



Izbeglice iz Janja. kod Jajca, bez krova nad glavom, u jesen 1942.

nice su, tako, uspešno potiskivale četničke i domobranske snage prema garnizonima u dolinama Vrbasa i Sane. I dok su nemačke i ustaško-domobranske trupe dovršavale ofanzivu na Kozari, Operativni štab za Bosansku krajinu je preduzimao dejstva da na teritoriji 3. i 5<sup>1</sup>. krajiškog odreda uništi četnike, u čemu je postigao značajne uspehe. Razbijanjem četničkih i domobranskih snaga koje su vršile napad iz Mrkonjić-Grada prema Glamoču, a zatim oslobođenjem Glamoča i, nekoliko dana kasnije, Ključa, krajiške partizanske jedinice su uspele da potpuno preuzmu inicijativu. Približavanje proleterskih brigada, koje su, nastupajući s jugoistoka, sredinom jula zauzele Prozor i Gornji Vakuf i vodile borbe oko Bugojna i Donjeg Vakufa, došlo je upravo u vreme kada su krajiške partizanske jedinice postizale značajne uspehe; pored ostalog, one su sprečile povezivanje četničkih snaga Glavnog štaba i Dinarske četničke divizije. Njihov dolazak u dolinu Vrbasa i, nešto kasnije, u rejon Cincara, Sujice, Duvna, Livna i Blagaja pružio je krajiškim partizanima veliku podršku a narodu ulio samopouzdanje. S druge strane, on je jako potresao i demoralisao četničke jedinice pojačavši neodlučnost mnogih boraca da se bore protiv partizana. Četnički štabovi su osetili da im je položaj ozbiljno ugrožen. Njihovi planovi o povezivanju četničkih jedinica oko Mrkonjić-Grada i Banje Luke sa Dinarskom divizijom oko Bosanskog Grahova, Strmice i Knina i o stvaranju novih jedinica na teritoriji mrkonjičkog, ključkog i glamočkog sreza bili su još ranije prevaziđeni razvojem situacije.<sup>39</sup> Ne samo što nije došlo do formiranja Vrbljanskog i Glamočkog četničkog bataljona, nego je i nastupilo osipanje u ostalim bataljonima Drenovićevoeg odreda. Tako je, još krajem jula, komandant četničkog Gvozdеног bataljona Nikola Veštica stupio u dodir sa Štabom 2. proleterske brigade i izrazio želju za zajedničkom borbom protiv ustaša, a 31. jula on je poslao grupu svojih boraca da učestvuje u napadu na ustaška uporišta Zlosela i Kupres.<sup>40</sup> A komandant Vrbljanske četničke grupe, koja je trebalo da preraste u bataljon, pisao je 31. jula komandantu Operativnog štaba za Bosansku krajinu o »iskrenoj želji« njegovih boraca

<sup>39</sup> Komandant četničkog odreda »Petar Kočić« Uroš Drenović naredio je 21. jula da se od Vrbljanske čete, koja je brojala 120 vojnika, formira Vrbljanski četnički bataljon, a od grupa oko Glamoča, u kojima je takođe bilo oko 120 četnika, Glamočki četnički bataljon. Grupe oko Glamoča, tzv. komitske petorke, trebalo je, do formiranja bataljona, da krstare kroz šumovito područje između Mrkonjić-Grada i Glamoča, napadaju manje grupe partizana i ometaju stvaranje vojnopozadinskih partizanskih ustanova (Arhiv VII, k. 16, br. reg. 515; BH-V-9982).

<sup>40</sup> Izveštaj predstavnika Vrhovnog štaba S. Zujovića vrhovnom komandantu od 1. avgusta (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 64).

i boraca Drenovićevog odreda da se »obustavi nepotrebno krvo-proliće«, da se ostvari »jedinstvena bratska saradnja« partizana i četnika i da se partizani uzdrže od napada na četničku teritoriju. Ovaj četnički komandant je, očigledno, bio zaplašen od partizanskih snaga koje su ugrozile njegovu jedinicu i hteo da dobije u vremenu. »Ako Drenović i mi svi četnički vođe budemo imali krivice«, pisao je on, »za to ćemo odgovarati pred narodnim sudom, te ne vidim razloga da se preko svega ne može preći u interesu naroda za koji se borimo«. <sup>41</sup>

Strah od partizana i želja da se izbegne borba s njima nisu se pojavili samo kod onih četničkih jedinica koje su, kao najisturenije, bile u borbenom kontaktu s partizanskim snagama, već i kod četničkih štabova u srednjoj Bosni. Glavni štab je pravilno zaključio da su krajiški partizani uspeali ne samo da sačuvaju svoju snagu, uprkos razbijačkoj četničkoj akciji i velikoj nemačko-domobranskoj ofanzivi na Kozari i u dolini Sane, već i da pređu u odlučno nastupanje protiv četnika, domobrana i ustaša u ključkom, sanskom, mrkonjičkom, glamočkom, jajčkom i banjalučkom srezu. Ponovo oživljavanje partizanskih jedinica na Kozari i njihovo osvajanje Glamoča, Ključa i doline Sanice bili su nesumnjiv dokaz njihovog brojnog jačanja, vitalnosti, velike snage i upornosti i očigledan znak njihove namere da se svom silinom bace na četnike i obračunaju s njima. Pristizanje grupe proleterskih brigada, koja je, na svom putu za Bosansku krajinu, slomila gotovo sve prepreke i oslobodila čitav niz gradova, samo je uvećalo opasnost i četničke jedinice stavilo u vrlo težak položaj. Zbog takvog nepovoljnog razvoja situacije u zapadnoj Bosni uznemirili su se, sasvim prirodno, i četnički štabovi u srednjoj Bosni, jer su ocenili da bi se kriza koja je zahvatila četničke odrede u zapadnoj Bosni mogla preneti i na njihovu teritoriju. Posle burnih nrolećnih događaja, kada je, u teškim borbama, došlo do raspada 4. krajiškog odreda i neuspele intervencije Proleterskog i Udarnog bataljona, četnički štabovi su smatrali da drže situaciju u svojim rukama na čitavom području od reke Bosne na istoku, Save na severu, masiva Vlašića, Ranče i Čemernice na jugu i Vrbasa na zapadu. Formiravši brojne četničke bataljone i odrede i sklopivši sporazume s vlastima NDH, ti štabovi su se nadali da će još više učvrstiti svoju vlast na toj teritoriji. Međutim, dolazak jakih proleterskih jedinica i Vrhovnog štaba u zapadnu Bosnu pokolebao ih je u tom uverenju i uneo je nespokoјstvo među njih.

Glavni štab je ocenio da je u novonastaloj situaciji nemoguće da se same četničke jedinice odupru partizanima i zaustave njihovo prodiranje na teritoriju koju su četnici držali.

Bilo je lakode jasno da ni domobrani i ustaše nisu u tom momentu bili u stanju da to učine. Pri takvom razvoju događaja trebalo je, po mišljenju Glavnog štaba, taktizirati s partizanima da bi se dobilo u vremenu, dok ne pristignu pojačanja iz četničkih odreda u istočnoj i srednjoj Bosni. Zbog toga je on odlučio da s partizanima povede razgovore kojima bi kao osnova poslužio predlog da se prekinu neprijateljstva i održi »status quo«. On je, u tom cilju, još krajem jula, uputio pismo Operativnom štabu NOP odreda za Bosansku krajinu, nudeći mu primirje,<sup>42</sup> a 2. avgusta je naredio komandantu četničkog odreda »Manjača«<sup>43</sup> da uputi u »glavnu partizansku komandu na Kozari« (misli se na Operativni štab za Bosansku krajinu — prim. M. L.) delegaciju koja će pregovarati sa partizanima. Trebalo je da delegacija partizanskom štabu stavi na znanje da je četnička komanda, »u interesu sloge i ljubavi, kao i snaženja naših borbenih snaga, koje su cepanjem bile oslabljene«, voljna da se sa partizanima sporazume na bazi međusobnog nenapadanja. »Naš zadatak je za sada samo to«, stajalo je u uputstvu, »da se branimo od napada partizana ... a ako bi se sa njima mogao utvrditi sporazum na toj bazi da oni nas ne napadaju i da ne prelaze na naša područja, to bi trebalo pokušati, s obzirom na dvolično držanje Hrvata«<sup>44</sup> (misli se na ustaško-domobranske vlasti — prim. M.L.).

Namera Glavnog štaba je, očigledno, bila isuviše providna. Dok su u toku zime i proleća četnici vršili pučeve u partizanskim bataljonima i četama 4. i 3. krajiškog odreda, ubijali i masakrirali njihove vojne i partijsko-političke rukovodioce, ranjenike, kurire, odbornike i pokušavali da unište Proleterski bataljon i dva udarna bataljona, koji su preko mesec dana, uz velike žrtve, odolevali besomučnim četničkim napadima i na kraju bili ipak izbačeni iz srednje Bosne, onda četnički komandanti nisu ni pomišljali na pregovore s partizanima. Tada su sklapali sporazume s vlastima NDH i sanjali o potpunom uništenju partizana na preostalom delu Bosanske krajine, na teri-

<sup>42</sup> Pismo nije sačuvano, a neizvesno je da li je i stiglo u Operativni štab. O njemu govori i na njega se poziva komandir Vrbjlanske četničke čete u svom pismu Operativnom štabu od 31. jula:

»Ovih dana upućeno vam je pismo od Glavne komande četnika za Bosnu pa se nadam da ste isto primili. Ukoliko smo obavješteni isto pismo ima sadržaj da bi svi mi pravi borci za narodnu slobodu trebali da stupimo u bliži kontakt, tj. da se na neki način sporazumijemo o daljoj bratskoj saradnji u smislu govora preko radio stanice London, u kom se preporučuje bratska saradnja i zajednička borba protiv svih neprijatelja našeg troimenog naroda« (Arhiv VII, k. 16, br. reg. 5154).

<sup>43</sup> Ta je četnička jedinica nazivana i pukom i odredom.

<sup>44</sup> Naređenje Glavnog štaba bosanskih četničkih odreda komandantu četničkog odreda »Manjača« od 2. avgusta (Arhiv VII, BH-V-9530).



toriji između Sane i Une i na Kozari. A sada, kada su uvideli da su im planovi propali i da je situacija sve nepovoljnija za njih, resili su da traže izlaz u pregovorima. Razume se, ne iskrenim, već sračunatim na dobitak u vremenu i na odlaganje partizanskog napada. Licemernim patriotizmom oni nisu mogli da sakriju svoju izdajničku ulogu okupatorovih slugu. »U pogledu borbe protiv neprijatelja, ustaša i okupatora«, — stajalo je dalje u uputstvu Glavnog štaba — »četnička komanda odlučiće za svoje odrede čas kada to bude najpodesnije, a za sada, s obzirom na najviša naređenja (misli se na izbegličku vladu i Dražu Mihailovića — prim. M. L.), dužna je i mora još da sačekava razvitak događaja u svetu, baš iz obzira prema srpskom narodu, da bi ga što manje bilo pobijeno i uništeno«.

Dok su pokušavali da pregovaraju s partizanima, četnici su istovremeno tražili pomoć od domobrana i ustaša. Komandant Banjalučkog domobranskog zdruga general Brozović je, na molbu Drenovića, obećao da će jedan bataljon domobrana uputiti u Sitnicu, gde bi, zajedno sa četnicima, odbio napad partizana koji se očekivao posle pada Ključa.<sup>45</sup> Pred zajedničkom opasnošću od partizana, četnici i ustaše su potisnuli trenutne nesuglasice i još više učvrstili svoju saradnju. Petnaestog avgusta održan je u Banjoj Luci sastanak kome su od strane četnika prisustvovali komandant četničkog odreda »Kočić« Uroš Drenović i komandant četničkog puka »Manjača« Jovan Mišić, a od predstavnika NDH: veliki župan, komandant Banjalučkog zdruga, ustaški stožernik i komandant 3. žandarmerijskog puka. Sastanku su prisustvovala i dva oficira iz Štaba nemačke 714. pešadijske divizije.<sup>46</sup> Na sastanku su razmatrana neka pitanja iz odnosa između četnika i vlasti NDH i zaključeno je da se novi sastanak, kome će prisustvovati i četnički komandanti iz srednje Bosne, održi kroz petnaest dana. Četnički predstavnici su se tom prilikom obavezali da će dozvoliti da se na njihovoj teritoriji obrazuju organi vlasti NDH, a ustaše su obećale da će povećati svoju pomoć četnicima.

Glavni štab je s nestrpljenjem očekivao pomoć od četničkih odreda iz istočne Bosne. Trebalo je, prema njegovom naređenju, da Trebavski odred uputi 100 a Ozrenski odred 200 četnika, kojima bi se pridružilo po 150 četnika iz odreda »Borje« i »Obilić«. Te bi snage, po mišljenju Glavnog štaba, bile dovoljne da, zajedno sa odredom »Kočić« i pukom »Manjača«, kao i sa ustaško-domobranskim i nemačkim jedinicama, odbiju napad partizana ako bi do njega došlo.

« Arhiv VII, k. 213, br. reg. 29/7—21.

<sup>46</sup> Izveštaj Velike župe Sana i Luka Ministarstvu domobranstva od 19. avgusta (Arhiv VII, k. 72, br. reg. 46/10—1).

Pa ipak, i pored niza preduzetih mera da se četničke snage konsoliduju i spreči kriza koja je sve više uzimala maha, naročito u jedinicama oko Mrkonjić-Grada, stanje se kod četnika sve više pogoršavalo. Novi uspesi koje su partizani postigli oslobođenjem Ključa i Livna još više su demoralisali Drenovićeve četnike. To su uočili i njihovi saveznici — ustaše i domobrani. Veliki župan iz Jajca je 13. avgusta pisao predsedništvu vlade NDH da se »u četničkim redovima osjeća izvjesna klonulost, zabrinutost, pa i nezadovoljstvo usljed sve jačeg pritiska partizana«, kao i zbog zločina učinjenih od strane ustaša nad stanovnicima srpskih sela Urije i Malovana.<sup>47</sup> Izražavajući sumnju u borbenu vrednost četnika Drenovićevog odreda, veliki župan je istakao »da mnogo četnika, mimo svojih zapovjednika, održavaju veze s partizanima« i da je osiguranje Mrkonjić-Grada i Jajca četničkim odredima vrlo nesigurno »i ako za sada nema znakova da bi četnici kao cjelina prešli u otvorenu borbu protivu naših vlasti bilo samostalno, bilo u zajednici sa partizanima«.<sup>48</sup> Ova zapažanja su bila tačna, što će vrlo brzo potvrditi događaji.

<sup>47</sup> Štab četničkog odreda »Kočić« je 13. avgusta uputio protestno pismo kotarskoj oblasti u Mrkonjić-Gradu zbog ubistva oko stotine Srba u selu Uriji kod Donjeg Vakufa i 80 Srba (žena i dece) i zbog paljenja kuća u selima Donjem i Gornjem Malovanu, iz kojih se veći broj stanovnika nalazio u četnicima (Arhiv VII, k. 213, br. reg. 2917—25, 26). Taj gest je, međutim, bio učinjen samo formalno i bio je motivisan pobudom da se pred srpskim življem toga kraja pokaže nacionalizam četničkih vođa. U izveštaju Ministarstvu unutrašnjih poslova, podžupan iz Jajca je povodom ovog »protesta« četnika pisao sledeće: »Saradnja četnika sa našim vlastima do sada je bila lojalna i efikasna. Međutim u zadnje vrijeme osjeća se neko previranje... Za ovo (pokolje u Uriji i Malovanu — prim. M. L.) su srpski četnici i njihov predstavnik Perica Vasić izjavili našim predstavnicima vlasti da oni za sada prelaze preko toga, jer pretpostavljaju da su to činili pojedinci na svoju ruku...« (Arhiv VII, k. 195, br. reg. 4/9—1).

<sup>48</sup> Pismo Velike župe Pliva i Rama predsedništvu vlade NDH od 13. avgusta (Arhiv VII, k. 78, br. reg. 48/10—2).